

Arkivpodden

Transkribering av Arkiv och beredskap, avsnitt 3, ” Den värsta dagen i Riksarkivets historia”

Medverkande: Marie Lennersand och Andréa Grängsjö

Produktion och musik: Copyfabriken. Musiken kommer från DayFox via Pixabay och är ”royalty free”.

[Musik]

Marie Lennersand: Inom ett par minuter väller röken fram under koppartaken på de äldre delarna av slottet och på bara ett par timmar brinner de tre äldre slottslängorna ner nästan helt och hållet.

[Musik]

Andréa Grängsjö: Välkommen till Arkivpodden från Riksarkivet och det tredje avsnittet i serien om arkiv och beredskap med mig, Andréa Grängsjö, och Marie Lennersand som är säkerhetschef på myndigheten. Den här gången har vi valt att kalla avsnittet ”Den värsta dagen i Riksarkivets historia”.

När var det?

Marie: Det var när slottet Tre Kronor brann ner 1697. Eftersom Riksarkivet låg på slottet på den tiden gick det riktigt illa.

Andréa: Men det var mer än trehundra år sen?

Marie: Ja, det är länge sen, men det finns intressanta lärdomar att dra än i dag av det här. Det pågick inte något krig när det här hände, men slottsbranden är ändå en bra utgångspunkt för att diskutera hur man hanterar riktigt allvarliga katastrofer som kan drabba arkiv, på det sätt som kan hända även under krig. Och att det är så länge sen, det gör ju också att det är möjligt att se effekterna av det som hände även på längre sikt. Vi kommer att få se här att det tog lång tid att komma i ordning igen. Då var man tvungen att hantera förlusten av ganska stora delar av arkivet.

Andrëa: Men berätta nu vad som hände.

Marie: Ja, det börjar klockan kvart över två på eftermiddagen fredagen den 7:e maj 1697. Då går brandlarmet på slottet Tre Kronor i Stockholm. Elden börjar i den byggnad där Rikssalen låg och sen sprider den sig snabbt via vindsvåningarna. Inom ett par minuter väller röken fram under koppartaken på de äldre delarna av slottet och på bara ett par timmar brinner de tre äldre slottslängorna ner nästan helt och hållet.

Andrëa: Oj.

Marie: Och det gör också det höga tornet som hade en spira med tre förgyllda kronor. Det är från den som slottet fick sitt namn Tre Kronor. Nästan omedelbart insåg man att arkivet var i fara. Stor fara. För slottet Tre Kronor var en gammal medeltidsborg som man hade byggt ut. Byggt ut och byggt om och lagt till byggnader och så där, massor med gånger under århundradena.

Andrëa: Ja.

Marie: Och vid den här tiden låg arkivet i en egen byggnad som var ganska ny och som var byggd speciellt för det kungliga kansliet, som arkivet var en del av. Under 1600-talet är Riksarkivet ett för den tiden modernt myndighetsarkiv, motsvarande Regeringskansliets arkiv i dag.

Andrëa: Ja.

Marie: Den här byggnaden som arkivet ligger i, den var ganska ny och den hade faktiskt ett ganska bra skydd mot brand. Långsidorna på huset vette mot öppna platser – på ena sidan mot vattnet och på den andra mot en innergård i slottsområdet. Dessutom hade man en brandmur med järndörrar för att skilja arkivlokalerna från själva kanslihuset med tjänstemännens kontor.

Andrëa: Jaha.

Marie: Så man hade ju faktiskt ett ganska genomtänkt brandskydd. Men den här dagen när den stora branden inträffar ... Den här branden, den går inte att stoppa, utan den sprider sig snabbt från byggnad till byggnad inom slottsområdet. Och då var man tvungen att välja, skulle man släcka elden eller rädda allt värdefullt i slottet?

Andrëa: Jaha.

Marie: Och där ... Slottet var ju platsen för massa myndigheter som låg där, kungen bodde ju där. Det fanns massor med konstverk, fina möbler, praktfulla böcker i Kungliga biblioteket, som också låg på slottet. Och sen riksens arkiv, alltså Riksskivret, med dokument från medeltiden och framåt. Och Bengt Oxenstierna, han var kanslipresident och alltså den högsta chefen för kansliet. Han blir varnad om att det här är på gång och han ger då i uppdrag till det kungliga rådet Axel Wachtmeister att göra allt han kan för att rädda arkivet. Han tar sig dit och då upptäcker han att tjänstemännen i kansliet, de är väldigt villrådiga, de vet inte vad de ska göra.

Andrëa: Oj.

Marie: Det är panik, men de gör liksom ingenting. Men Wachtmeister, han samlar ihop folk som ska hjälpa till och så bestämmer han att nu ska vi ha ut arkivet ur byggnaden. Och man bär ut allting till, eller allt man kan rädda, bär man till Helgeandsholmen och lägger det på stallbacken, och i något som man kallar för ridarhuset, men det hör alltså till stallet. Arkivsekreteraren Sven Leijonmarck, alltså motsvarande riksskivriaren på den tiden, han tyckte inte att det var lämpligt att lägga de viktiga dokumenten på stallbacken.

Andrëa: Det kan man ju förstå.

Marie: Man kan förstå det. Men ja, så blev det i alla fall. Så att man kör i gång med räddningsarbetarna. Och den här branden, först sprider den sig till den övre delen av huset, alltså till övervåningen. Och man inser ganska snart att det som är där går inte att rädda. Det går inte rädda allt, utan man måste välja vad man ska ta med sig. Där uppe fanns alla de äldre delarna av arkivet, alltså äldre än före 1654. Och man måste fatta ett snabbt beslut och då bestämmer man att man vill ha Riksregistraturet, rådsprotokollen, samlingen med praktfulla fredstraktat, en del brevsamlingar, till exempel Axel Oxenstiernas brev, och sen ja, men annat som man rycker med sig, som man kan få med sig och som man tycker verkar viktigt. På nedervåningen är det lättare för dels är det ju markplan, så att det är mer att bara ösa ut grejerna och dels sprider sig inte branden lika snabbt dit. Och där nere är ju som sagt de mer moderna delarna av arkivet, som man väl också, vad ska vi säga, för arbetet i kansliet eller för den svenska staten var mest aktuella och mest viktiga just då.

Andrëa: Det som de arbetade med just för stunden?

Marie: Nej, inte det som de arbetar med för stunden, för det som de arbetar med för stunden, det låg på kontoret.

Andrëa: Ja.

Marie: Och kontoren blev helt förstörda, så det där är ju också en del i det hela, att just precis ... Det kan man se fortfarande i dag i arkiven att runt 1697 är det en lucka i arkiven. För det som låg framme, det blev förstört.

Andrëa: Ja.

Marie: Men allt som är ja, inte dagsaktuellt, men lite äldre, blir ju ändå kvar. Men det som blir förstört i branden är då de äldre dokumenten, som man hade på övre våningen, framför allt från medeltiden, 1500-talet. Ibland sägs det att hela den svenska historien försvann där. Det är ju inte riktigt sant, för att mycket gick att rekonstruera utifrån olika dokument och så där. Men det är ju naturligtvis väldigt allvarliga förluster.

[Andrëa hummar instämmande]

Marie: Och Axel Wachtmeister sa efteråt att hela det här arkivet skulle ha brunnit upp om inte han hade kommit dit och tagit tag i evakueringen. Men det var ändå mycket som man inte kunde rädda. Men den här branden i slottet, den drabbar inte bara Riksarkivet, alltså inte bara det kungliga kansliets arkiv. Man kan säga att det är kärnan i det som senare blir Riksarkivet, alltså motsvarande departementsarkiven i dag. Men på slottet Tre Kronor låg också ... Den tidens alla myndigheter hade lokaler här. Alla kollegierna, Statskontoret, Svea hovrätt och så vidare. De klarar sig från branden.

Andrëa: Jaha.

Marie: Åtminstone på så sätt att arkiven blev inte förstörda. Däremot måste man evakuera allt, för hela slottsområdet påverkas av branden. Man kunde ju inte veta exakt hur den skulle sprida sig heller.

Andrëa: Nej.

Marie: Så att alla de här myndighetsarkiven evakuerades. Och ja, de stoppade man in där man hade plats med dem. Till exempel Svea hovrätts arkiv med alla domböcker, det stuvade man in i Storkyrkan. Så där låg det på bänkarna och runt altaret och ja, överallt. Och det var ju bra för att rädda det just då, men sen låg det ju där och man hade ingenstans att göra av det. Och prästerna var ju inte så glada åt att det hindrade dem från att hålla gudstjänster, för det gick knappt att komma in i kyrkan.

[Andrëa skrattar]

Marie: Men det var ju så att problemet var vad skulle man göra? Man behövde lokaler inte bara till kansliet och Riksskivert, utan alla myndigheter behövde nya kontor och nya arkiv. Och ja, så stort var inte Stockholm på den tiden att det fanns lokaler till det överallt. Det var en jättekris för myndigheterna och för Sverige.

[Andrëa hummar instämmande]

Marie: När elden är släckt och man har konstaterat vad som är förstört och vad som har klarat sig ... Först skulle man ju hitta lokaler som man kunde stuva in så att inte arkiven regnade bort om de låg ute.

Andrëa: Ett omfattande arbete.

Marie: Väldigt omfattande arbete. Under de år som följde flyttade Riksskivert runt mellan olika hus och det blev aldrig riktigt bra. Det är många olika flyttar innan Riksskivert till slut i slutet av 1800-talet kan flytta in i de lokaler som är specialbyggda för Riksskivert på Riddarholmen och som i dag kallas för Gamla Riksskivert.

Andrëa: Oj, så dramatiskt. Det där var ju väldigt länge sen, 300 år sen. Finns det saker vi har lärt oss av det som hände och som vi har användning för i dag?

Marie: Det finns faktiskt en hel del. Man kan tycka att ja, men på den tiden, vad visste de om olika saker? Men jo, det som hände där finns mycket lärdomar av. Och jag menar, vanlig krishantering om hur man evakuerar och allt möjligt, det är inte så jättestor skillnad i dag. Till exempel är det så att det framstår som väldigt oklart hur man skulle evakuera.

Andrëa: Ja.

Marie: De blir panikslagna och handfallna. Det är så att man måste ha koll på hur man gör, vem gör det, och så vidare. Och man hade ju brandskydd och visst säkerhetstänk i lokalerna. Problemet är att det som händer är på en nivå över vad man har planerat för. Det är väldigt svårt att tänka sig den typen av kriser när ... En explosiv brand med så många olika byggnader som blir förstörda på så kort tid. Hur bra säkerhetstänk man än har är det väldigt svårt att skydda sig mot.

[Andrëa hummar instämmande]

Marie: Det är ju verkligen en lärdom av det här. Kanske är det så att man måste inse att vissa saker kan man inte skydda sig mot, men man kan ju försöka minimera skadorna i alla fall.

Andrëa: Absolut.

Marie: En annan sak när det gäller evakueringen där som verkligen är värd att tänka på. Som vi hörde där, så ... Man ser till att alla som finns i närheten hjälper till att bära ut saker. Det här att alla hjälper till, det är ju en jättestor risk, för naturligtvis är det så att i det kan det nästla sig in personer som kanske vill stjäla någonting eller förstöra någonting eller komma åt känslig information. Det måste inte röra Sveriges säkerhet, men det kan vara någonting ändå som man passar på att förstöra. Att folk hjälper till behöver inte betyda att de är välvilligt inställda, så att säga.

Andrëa: Nej.

Marie: Så man måste ha koll på den situationen.

Andrëa: Ja.

Marie: Det man ser i den här historien är just det här med evakueringslokal. Vad gör man när man helt plötsligt blir av med de lokaler man har?

Andrëa: Så att man inte behöver lägga allting i stallet.

Maire: Nej, precis. Och just det här att alla myndigheter samtidigt blir av med sina lokaler. Det är en sån sak som kommer fram i diskussionerna efteråt att ja, men alla myndigheter kanske inte ska ligga i samma.

[Andrëa skrattar]

Marie: Egentligen är de ju inte i samma hus, eftersom slottet var flera olika byggnader. Men man inser ändå att det kanske inte är lämpligt att de är på samma plats. Det är ju praktiskt, för man kunde ju enkelt gå mellan olika ... Ja, men ha möten med varandra och så där, men det har ju sina risker också. En väldigt viktig lärdom av det här är ju att det handlar inte bara om att evakuera arkiv, utan när man får ut arkiven så hamnar de ju i oordning. Det säger de om alla de här myndighetsarkiven som man räddar oskadda, så är det ändå så där att när man evakuerar så kommer de i oordning. Och det är väldigt mycket jobb att få det rätt. Så att det är också en sån sak som ... Att rädda arkivet betyder väldigt många olika saker. Om det i värsta fall

är så att man knappt ens kan identifiera vilka olika dokument som hör ihop, då är inte så mycket vunnet, kanske.

Andrëa: Nej. Men när elden var släckt, hur påverkade det här Riksarkivet längre i tiden framåt?

Marie: Ja, det är ju ganska stora delar av arkivet som är förstört och skadat, och det är naturligtvis ett problem. Man blir ju av med ... Det här är som vi sa ett myndighetsarkiv som man ju använder, och det är mycket svårare att bedriva verksamhet när man inte har sitt arkiv.

[Andrëa hummar instämmande]

Marie: Men också, som jag sa, det var väldigt mycket arbete med att få i ordning sånt som hade hamnat i oordning. För de olika myndighetsarkiven är det tydligen så att de får ihop det hyfsat enkelt.

Andrëa: Ja.

Marie: Men för Riksarkivet var det där väldigt mycket värre.

Andrëa: Ja.

Marie: Det finns en del som man liksom aldrig riktigt får koll på.

[Andrëa småskrattar]

Marie: Det är faktiskt så att dokument som man inte visste riktigt var de hörde hemma, de la man i stora lådor som man sen förvarade. Fortfarande på 1800-talet hade man såna jättestora lådor som man inte hade kunnat ta tag i, med dokument som man inte hade kunnat identifiera riktigt var de skulle hamna.

Andrëa: Ja.

Marie: En del av det där kommer att ingå i det som man kallar ämnessamlingar på Riksarkivet. Alltså så att man kan se att de här dokumenten handlar om ett visst tema och då kan vi lägga dem ihop. Men att rekonstruera det myndighetsarkiv där de hör hemma kan man inte. Men allt det här är en jättestor arbetsinsats. Det betyder att verksamheten blir lidande, för man måste ägna jättemycket tid åt det här, där man ju naturligtvis hade kunnat göra någonting annat med sin tid, så att säga. Det påverkar verksamheten under väldigt, väldigt lång tid.

Andrëa: Men var det här verkligen den värsta dagen i Riksarkivets historia?

Marie: Ja, jag skulle inte vilja att det blev någon värre.

[Andrëa och Marie skrattar]

Marie: Det som händer är ju att stora delar av arkivet blir förstört och arkivet blir hemlöst för lång tid framåt. Men det är intressant för att det här är ju, vad ska vi säga, en ganska definierande händelse i Riksarkivets historia. Vet man ingenting om Riksarkivet känner man ändå till slottsbranden.

Andrëa: Ja.

Marie: Det är en rätt vanlig fråga just den att allt blev väl förstört när slottet brann? Nej, allting blev inte förstört då, men det är ändå så att det påverkar verksamheten otroligt mycket. Ja, den äldre historien blir ju mycket svårare att forska om.

[Andrëa hummar instämmande]

Marie: Det fanns väldigt mycket dokument kvar som gick upp i lågorna där.

Andrëa: Ja.

Marie: Men det här är ju en sån katastrof som inte går att skydda sig mot, utan det handlar ju om hur man hanterar situationen.

Andrëa: Då är det bra att ha tänkt innan.

Marie: Man måste ha tänkt och planerat. Det kan ju verka som något slags domedagsscenario att planera för saker på den här nivån. Och man ska naturligtvis inte sitta och oroa sig för att det ska hända så här allvarliga saker. Men det kan ju ändå vara bra att ha tänkt tanken så att man inte står där handfallen som de där stackars tjänstemännen i kansliet och ser när det brinner.

Andrëa: Ja. Ja, tack, Marie. Det här var det sista avsnittet i Riksarkivets serie om arkiv och beredskap. Tack för att du har lyssnat på Arkivpodden. Podden som vill sprida kunskap, tankar, kultur och öka intresset för arkiv och samhällsviktig information. Vill du veta mer om Riksarkivet, gå in på riksarkivet.se. Vi som har gjort den här poddserien är Andrëa Grängsjö och Marie Lennersand från Riksarkivet.

[Musik]